

NORMA – KODIFIKÁLÁS – NYELVI VÁLTOZÁS

Az 1980-as évek második felétől egyre élénkebb eszmecsere bontakozott ki többek között a norma, a sztenderd és a kodifikálás kérdéskörében. A tényfeltárás és a tisztázó viták folyamatában rendkívül fontosnak tarthatjuk azokat a megnyilatkozásokat, amelyek a határon túli magyarság nyelvi helyzetét szem előtt tartva új elemekkel gazdagították az anyaországi nyelvészek disputáját. Az 1992-es budapesti nyelvművelő konferencián külön szekció foglalkozott a kisebbségi lét nyelvi gondjaival. Itt is (Péntek 1993: 482–485), majd a későbbi előadások és publikációk során is mindig érdemes volt figyelniük Péntek János professzor úr felelősségteljes és megfontolt gondolataira, amelyek az erdélyi magyarság helyzetéből kiindulva az összmagyarság szempontjait is figyelembe vették (pl. Péntek 1994: 133–144). Ilyen megnyilatkozásoknak lehettem magam is tanúja az Erdélyi Anyanyelvápolók Szövetségének Árkoson megrendezett 1998-as konferenciáján, amelyen szíves meghívására vehettem részt. Ezen a tanácskozáson többször szóba került az oktatás, az anyanyelvi nevelés meghatározó volta. De hogy továbbra is a személyes emlékeknél maradjunk, az egri anyanyelv-oktatási napokon két alkalommal – 1994-ben és 1996-ban – bővebben kifejtette véleményét erről a kérdéskörrel (Péntek 1994: 41–51; Péntek 1996: 33–40).

Több munkája a nyelvi változásokból kiindulva visszatér a kodifikálás értelmezéséhez, újraértelmezéséhez. *Gondolatok a magyar nyelv mai helyzetéről* című tanulmányában fölteszi a kérdést: „[...] egyáltalán lehetséges-e tudatos beavatkozás a nyelv szerves, öntörvényű életébe? Ez a kérdés egyaránt lehet kérdve tagadó és kérdve állító.” Majd így folytatja: „Nincs sztenderd változat kodifikáció nélkül, a kodifikáció pedig nem valamely nyelvi állapot örök időkre szóló rögzítése. Engednie kell az élő nyelv nyomásának, és ki kell terjednie az új, akár idegen nyelvi formákra.” (Péntek 1998: 47)

Az oktatás hagyományai, lehetőségei és esélyei a határokon túl című – imént már említett – egri előadásában arról is értekezett, hogy milyen legyen a nyelvi szabályozás: „A norma, a kodifikálás [...] az élőnyelv színes, változatos nyelvi rétegek és regiszterek, sőt régiók szerint eltérő, de mindannyiunkat gazdagító változatainak a kodifikálása” (Péntek 1996: 39). A mai helyzet azonban nem ilyen: „A magyar sztenderd a túlzott egységesítés következtében szűk és merev. Hogy mindez így alakult, abban nagyon sok tényezőnek volt szerepe: többek között éppen az államnemzeti ideológiának, az akadémiai szabályozás túlzásainak, az anyanyelv-pedagógia korszerűtlen nyelvszemléletének, amely elutasította vagy ellenségesen kezelte a változatokat [...]” (Péntek 2002: 384). A túlzó kodifikáció és a rossz iskolai gyakorlat következményeire más helyütt is felhívta a figyelmet (Péntek 2003: 278).

A kiutat keresve Péntek János a következőket vázolta fel: „És hol maradnak a nyelv-művelők, a nyelvi tervezők? Minden stratégia, tervezés csak az ő szakmai munkájukra, tapasztalatukra, tudásukra épülhet. Rájuk vár a pontos, viszonylag egyértelmű diagnózis: a magyar nyelv állapotának, mozgásának szakszerű leírása, újabb kézikönyvek és tankönyvek megírása, az eltérő helyzetekre alkalmazott oktatási módszerek kidolgozása. Azaz a magyar nyelv, a magyar nyelvhasználat állandó karbantartása. Eredményre vagy netán sikerre csak akkor számíthatnak, ha maga a társadalom, a közösség is fogékonnyá válik a nyelvi kérdések, gondok és veszélyek iránt.” (Péntek 1998: 49)

Diagnóziskészítés, a magyar nyelv állapotának, mozgásának leírása – ehhez kívánok rövid elemzéssel hozzájárulni úgy, hogy a mai magyarországi nyelvhasználat újabb jelenségei közül választottam egyet.

A nyelvhasználat módosulásának sajátos esete egyfelől az igék tranzitivitásának megváltozása: a tárgyatlan igék tárgyassá válása, illetőleg ennek a fordítottja, másfelől a határozói vonzatok módosulása. Ami a tranzitivitást illeti, vizsgálataim szerint a tárgyassá válás tűnik gyakoribbnak – ennek fordítottját kevesebb példa szemlélteti. Mindezek nem tartoznak a leggyakoribb jelenségek közé, és nem is túl feltűnőek, így érthető módon könnyen elkerüljük a közfigyelmet, növekvő számuk miatt mégis érdemes velük foglalkozni.

Nyelvművelésünk korábban sokszor jelezte, hogy bizonyos igék határozóragos vonzatát kezdi felváltani a tárgy ragja: *előfizet az újságra* – *előfizeti az újságot*, *felügyel a vizsgára* – *felügyeli a vizsgát*, *lekésik a vonatról* – *lekési a vonatot*. A tárgyragos változat manapság már egyre megszokottabb. A *Magyar értelmező kéziszótár* három és fél évtizeddel ezelőtti első kiadása még csak a határozóragos formákat tartotta elfogadhatónak, a 2003-as új kiadásban viszont a következőképpen módosult a megítélés: az *előfizet valamit* „bizalmas” minősítést kapott a korábbi helytelenítő csillag (*) helyett; a *lekésik valamiről* és *valamit* egyenrangú változatként szerepel, míg az utóbbi „vulgáris”-nak (!) minősített az első kiadásban. Némileg bonyolultabb a *felügyel* ige kérdése. Az 1972-es kiadás tárgyatlan igeiként csak a határozóragos vonzatot tüntette föl. Az új fejleményként megjelent tárgyragos változat jelentéskülönbséget is magával hozott: „intézményt, céget stb. hatáskörébe tartozón figyelemmel kísér, irányít. *A MÁV-ot a közlekedési tárca felügyeli.*” A *Nyelvművelő kézikönyv* (1980–1985) *tárgyatlan igék tárgyassá válása* címmel az előbbieken kívül hasonlóan tartja a *megválaszol a kérdésre* – *megválaszolja a kérdést*, *betekint az iratokba* – *betekinti az iratokat* kifejezéseket, egyszersmind újszerűnek, szokatlanak, idegen mintát követőnek minősíti őket (II: 974). A *Nyelvművelő kéziszótár* (1996: 2005) szerint viszont már nem hibáztathatók az utóbbi, tárgyas szerkezetek.

Hasonló vonzatváltást tapasztalhatunk két olyan igénkkel kapcsolatban, amelyek a sajtónyelvben igen gyakoriak. Ilyen mondatokat olvasunk és hallunk újabban: *A miniszterek megállapodtak a jövő évi költségvetés sarokszámairól.* – *A tárgyaló felek megegyeztek a diplomák honosításáról.* A mai köznyelvben mindkét igehez a *valamiről* kapcsolódik természetesebben.

Hagyományosan viszont a *-ban*, *-ben* ragot használták, azaz *megegyeztek a diplomák honosításában*. Idősebb újságírók, szerkesztők, korrektorok érzékenyek erre a kis különbségre, és továbbra is ragaszkodnak az utóbbi fogalmazásmódhoz.

Ezek a kettősségek a XX. században hosszabb idő alatt alakultak ki, további példáink viszont az utóbbi egy-két évtized nyelvhasználatának módosulását tanúsítják. Szemünk előtt zajlott le a *kommunikál* ige jelentésének és vonzatszerkezetének átalakulása. Naponta tapasztalhatjuk, hogy a korábbi szaknyelvi kifejezés egyszerű köznyelvi szavakat helyettesít: *mond*, *kijelent*, *bejelent*, *kifejez*, *közl*, *jelez*, *nyilatkozik*. Egészen friss fejlemény, hogy a mindeddig tárgyatlan *kommunikál* ige tárggyal is bővül: *A kormány azt kommunikálja a választóknak, hogy ...* Ennek az újszerű használatnak az egyik oka benne rejlik az iménti felsorolásban: a szó rokon értelmű magyar megfelelői tárggyal bővíthető, tárgyas igék: *azt mondta*, *kijelentett valamit*, *kifejezte sajnálatát*. Elősegíthette a tárgyasá válást az angolból származó sajtónyelvi tükörfordítás, mivel a forrásnyelvi *communicate* tranzitív.

Ugyancsak feltételezhetünk némi idegen hatást a *túlél* vonzatvesztésében. Korábban kizárólag tárggyal együtt használtuk: *túlélte a balesetet*, *túlélte a megpróbáltatásokat*. Manapság viszont a tágabb jelentésű angol *survive* fordításaként akkor is ezt a magyar megfelelőt alkalmazzák, amikor eredetileg más megoldás volt szokásos: *A 26 hetes koraszülött általában túlél*. Itt hagyományosabb az *életben marad* kifejezés, máskor viszont *a fennmarad* illik a mondatba: *Ez az endemikus faj a mostoha körülmények között is évezredek óta túlél*.

A vonzatváltás következő esetében az eredetileg igeikötő nélküli formákhoz utóbb igeikötő társul, ezzel együtt tárgyasá válnak: *elnököl az ülésen* – *leelnökli az ülést*, *reagál valamire* – *lereagál valamit*. Az igeikötő elhagyásával is módosulhat a nyelvtani szerkezet. Sajtónyelvi rövidülést találunk ebben a címben: *A minisztérium nem szívárogtat*. (Mármint *nem szívárogtatja ki a híreket*.) Következő idézetünk szintén igeikötővel a megszokottabb: *Nem mindegy, hogyan közelítjük a problémát*. A manapság előforduló *közelít valamit* szerkezetvegyülés eredménye: *megközelít valamit*, illetőleg *közelít valamihez*, tehát itt is a tárgy változik a határozóval. Szintén a hírekben tűnik föl a tárgyi bővítményét nélkülöző *aláír*: *A köztársasági elnök aláír*. Ismét a címmel szembeni alapkövetelmény, a tömörség okozza ezt a rövidülést, amelyet a szövegkörnyezetből és ismereteink alapján tudatunkban kiegészíthetünk: *... aláírta a törvényt*. A sporttudósításokban viszont újabb határozói vonzatot kap ez az ige. Az *aláír valakinek* jelentése: *sportoló (le)szerződik valamilyen egyesülethez*, pl. *Sarkadi aláírta a Fehérvárnak*.

A *cáfol* ige is használatos tárgyatlan formában: *Az ellenzék a tények elferdítésével vádolja a kabinetet*, *a kormánysszóvivő azonban cáfol*. Itt is jellemző a címbeli sűrítés: *A miniszterelnök cáfol*. Részletesebb elemzést végeztem a Magyar Nemzeti Szövegtár (a továbbiakban MNSZ) interneten elérhető adatbázisa segítségével. Az ígét tartalmazó – véletlenszerűen kimutatott – 40 sajtónyelvi mondat alapján a következő eredmények születtek: 12 tárgyas

ige, 28 tárgyatlan. Az utóbbi csoporton belül érdekes lehet az is, hogy milyen szintaktikai vagy milyen mondathelyzetben található a tárgyatlan *cáfol*: 11-szer kiemelt pozícióban, címben tömörít (*A főváros is cáfol*; *Miklós Éva cáfol*; *Faragó Csaba cáfol*); 7-szer idéző mondatban, és ez a címbeli helyzethez hasonló kiemelés (*A polgármester cáfol: ...*; *A Globex cáfol: ...*, *Frunda György itthon cáfol: ...*); 4-szer mondatba, szövegbe beszerkesztve, az előzőektől eltérően ez nem tekinthető kiemelt helyzetnek. (*A magánnyomozó azonban cáfol, az egykori tiszthelyettes ...*; *Sohasem kerül sor igazunk bizonyítására, hisz minden cáfol, késik.*). A többi eset a tárgyatlan *rácáfol* elváló igekötővel.

Jelentésbeli és grammatikai kontaminációnak tulajdonítható az a sajátos szóhasználati változás, amely látszólag ugyanilyen jelenségnek, tárgyatlanná válásnak tűnik. Az új üzletek működését manapság mind gyakrabban a következő kiírás adja hírül Magyarországon: *Megnyitottunk*. Valójában két szerkezet keveredéséről van szó: *az üzlet megnyílt* (intranszítív ige) – *az üzletet megnyitottuk* (transzítív). Az idézett forma kizárólag többes szám első személyben fordul elő, tehát nem érvényes az egész paradigmasorra, azt mondhatjuk tehát, hogy minden szempontból (szemantikailag, grammatikailag és pragmatikailag) is kötött használatú, az említett egyetlen szituációra korlátozódik. A *Megnyitottunk* újszerű használatát az MNSZ adatbázisából nem sikerült kimutatni – ez is bizonyítja ennek a frissességét. (Vö. Balázs 2004: 4.)

Ahogy az eddigiek is mutatják, a nyelvtani szerkezetek, jelesül a vonzatok módosulása és tudatos módosítása egyaránt létezik. Az ilyen változások nemcsak felszíni jelenségek, mint szókincsünk bővülése új szavakkal vagy új jelentésekkel, hanem – grammatikai jellegüknel fogva – nyelvünk mélyebb rétegeit is érintik.

Az utóbbi néhány évben igen gyakorivá vált *regisztrál* szavunk. De nem pusztán elszaporodása, hanem jelentésének bővülése, vonzatszerkezetének változása és immár igekötős formáinak megjelenése is adathozható. 1972-es kiadású értelmező kéziszótárunk még csupán két jelentését ismeri: 1. 'jegyzékbe vesz'; 2. 'tényeket magyarázat, értékelés nélkül megállapít'. Az előbbi értelemben a hivatali nyelv ritkán használatos elemének minősíti a szótár, utóbbi jelentését pedig tudományosnak és választékosnak érzi. Érdekes módon ehhez képest nem változott a 2003-as bővített kiadás szócikke.

Árnyaltabban fogalmaz viszont az *Idegen szavak és kifejezések kéziszótárának* 1994-es kiadása, mivel a Bakos Ferenc szerkesztette kötet már öt jelentést különít el: 1. 'lajstromoz, bejegyezt'; 2. 'nyilvántart'; 3. '(magyarázat, értékelés nélkül) tényeket megállapít'; 4. 'felsorol, feljegyezt, rögzít' (műszer); 5. 'tudomásul vesz, jelzi, hogy tud róla'.

A szó mai jelentésének pontos meghatározásához tudnunk kell, hogy cégek, szolgáltatók manapság kedvezményeket nyújtanak azoknak, akik külön jelentkeznek felhívásukra, majd a kedvezmények igénybevitelére jogosító kártyát vagy igazolványt kapnak. Hasonló kezdeményezésekkel élnek a kereskedelmi egységek, a gyártók, a forgalmazók is, és ilyenkor bizonyos adatainkat szintúgy közölnünk kell. Az efféle bejelentkezést nevezik

újabban *regisztrálásnak* vagy *regisztrációnak*. Gyakran erre szólít föl a hirdetések szövege: *Regisztráljon és nyerjen!* Vizsgált szavunk korábban tárgyas ige volt: *regisztrálja az adatokat, a tényeket*; illetőleg mellékmondatban: *regisztrálta azt, hogy ...* Ezt közli róla értelmező kéziszótárunk mindkét kiadása. A hirdetésbeli felszólító mondat szerkezetét elemezve kiderül, hogy nem egyszerűen a fakultatív bővítmény elmaradásáról van szó: tárggyal nem is egészíthető ki az ige, legfőljebb helyhatározós vonzattal.

Az MNSZ adatbázisa alátámasztja azt a feltételezésünket, hogy itt valóban új fejlemény a tárgyatlanná válás. Az ige kijelentő mód, jelen idő, egyes szám első személyű alakjára 86 előfordulást adott meg a keresőprogram, 187 milliónyi szövegszó átvizsgálása után. Közülük mindössze 8 esetben tárgyatlan a *regisztrál*, a többi mondatban a megszokott tárgyas szó-szerkezetekben áll: *20% bérkiáramlást regisztrál; sok jelentkezőt regisztrál; regisztrál minden pedagógust; minden telefonszámot regisztrál; regisztrál minden hallgatót.*

Ebben az átalakulásban joggal gyaníthatjuk az angol nyelv hatását, mert ott az ige tárgyas és tárgyatlan egyaránt lehet. Ez a latin eredetű és formájú szó most nem belső okokból, hanem jórészt multinacionális cégek, szolgáltatók angol nyelvből átvett fordításai révén szaporodott el, így érthető ez a módosulás. Ugyancsak anglicizmust vélelmezhetünk abban, hogy a *regisztrálás* magyar képzője helyett a latinos végződéssel (*regisztráció*) találkozunk (vö. angol: *registration*).

Térjünk még vissza a szó értelmezéséhez! Az egyik szolgáltató írásos tájékoztatója kifogástalanul megmagyarázza, hogy szabályzatuk szerint mi tekinthető regisztrációnak: „Valamely Partner előfizetőjének saját néven történő önkéntes belépése a programba, amelynek során a Program feltételeit elfogadja, és egyedi azonosítót kap.” Némileg különbözik ettől a *hozzáregisztráció*: „Valamelyik Partner előfizetőjének önkéntes belépése a programba, amelynek során a Program feltételeit elfogadja, és egyedi azonosítót nem kap. Ekkor a Program Ügyfele a különböző Partnereknél nyilvántartott szerződéseit a már meglévő egyedi azonosítóhoz *hozzáregisztrálhatja*.” (A nagybetűsítés itt a hivatalos nyelv sajátossága.)

Következzenek további példák, bemutatva egyfelől a tárgyatlan használatot, másfelől pedig a határozós vonzatok előretörését:

Ügyfeleink fogyasztóazonosítójuk megadásával *regisztrálhatnak*. (Korábbi nyelvtani szerkezettel: *regisztráltathatják magukat*.) – Minél előbb *regisztrál*, annál hamarabb jut hozzá a kedvezményekhez. – Küldd be a kupakban található részvételi kódot a [...] számra, és *regisztrálunk* az éppen aktuális nyereményre. – Ha december 31-ig *regisztrál a programba*, ajándéksorsoláson vesz részt. (Ez a két határozós vonzat – *-ra, -re; -ba, -be* – egyre szilárdabban társul az igehez.) – Valamennyi előfizetését egy programazonosító *alá* tudja *regisztrálni*. (Ebben az esetben nem raggal, hanem az *alá* névutóval – ill. névutós főnévvel – van kifejezve a határozó.)

A *hozzáregisztrál* mellett vannak további igekötős változatok is.

Közülük az első létrejöttében a nyelvművelés által sokszor kifogásolt – de a befejezettséget érzékeltető – *le* igekötős alakok játszhattak szerepet. Talán a *leigazol, lejelent, leszervez,*

leadózik stb. mintáját követi a *leregisztrál*: A *leregisztrált* autókról az adóhivatal is értesítést kap. – A másik igekötős forma a *beregisztrál*: A *programba beregisztrált* számlákon feltüntetésre kerül az adott számla után járó pontösszeg és az aktuális levásárolható pontegyenleg.

Most még nem tudhatjuk, hogy milyen sorsra jutnak ezek az új alakulatok. Mindenesetre érdekes, hogy a nyelvünkben fél évezreden át (1527. TESz.) változatlanul használt *regisztrál* igével alig egy évtized alatt ennyi minden történt. De az ilyesféle átalakulások is természetesnek tekinthetők a nyelv életében. „Nem őrizni: használni kell a nyelvet!” – vallotta Péntek János (1997: 10). A bemutatott jelenségek is a beszélők nyelvalkító szerepéről tanúskodnak.

Irodalom

- Balázs Géza 2004: Tárgyatlanná válás. *Édes Anyanyelvünk* 2004/3: 4.
 IdSz. = Bakos Ferenc (szerk.): *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*. 1994. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 MNSz. = *Magyar Nemzeti Szövegtár*. www.nytud.hu/adatbazisok
 Péntek János 1993: Magyar nyelvi gondok Romániában. *Magyar Nyelvőr* 117: 482–485.
 Péntek János 1994: Normagondok Erdélyben (1793–1993). *Magyar Nyelvőr* 118: 133–144.
 Péntek János 1994: Anyanyelvű oktatás és az anyanyelv oktatása Erdélyben. In: *Anyanyelvi nevelés – embernevelés*. Országos Anyanyelv-oktatási Napok, Eger, 1994. júl. 4–7. MNyTK. 198. sz. Budapest, 1995. 41–51.
 Péntek János 1996: Az oktatás hagyományai, lehetőségei és esélyei a határokon túl. In: V. Raisz Rózsa (szerk.): *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón. XII. Anyanyelvoktatási Napok*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Eger. 33–40.
 Péntek János 1997: Nem őrizni: használni kell a nyelvet! *Nyelvünk és Kultúránk* 10–17.
 Péntek János 1998: Gondolatok a magyar nyelv mai helyzetéről. *Magyar Nyelv* XCIV: 43–48.
 Péntek János 2002: Újabb magyar nyelvi fejlemények országhatáron innen és túl. In: Balázs Géza (szerk.): *Éltető anyanyelvünk*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
 Péntek János 2003: Többletek és hiányok. In: Hajdú Mihály – Keszler Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. ELTE, Budapest. 278–281.
 TESz. = Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára* 3. Ö-ZS Akadémiai Kiadó, Budapest. 1976.

Megjelent: *Norma – kodifikálás – nyelvi változás*. In: Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére. I–II*. 2007. <http://www.sztanyi.ro/download/szta4-2.pdf>